

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 342.5

І. Жаровська,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права
Львівської комерційної академії

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ У ДЕРЖАВНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИНАХ

Суспільству притаманний розвиток. У першу чергу цей факт відображається у розвитку політико-правової думки та формуванні нової парадигми відносин. В умовах розбудови демократичної Української держави та відкритого суспільства на всіх рівнях набувають особливого значення, як у прагматичному відношенні, так і з точки зору необхідності, теоретичні розробки найбільш доцільної та ефективної моделі владних відносин, відповідної новим обставинам та потребам суспільства.

Проблеми державної влади та сфери її застосування привертають увагу дослідників у різних країнах. Завданням цієї наукової статті є відображення історичного розвитку наукової думки в контексті владних відносин держави та особистості та аналіз передумов формування можливості прийняття особистості активним учасником владних відносин — джерелом влади.

Історичні наукові школи різного спрямування зазвичай зводили свої погляди до необхідності окремої особи підкорятися встановленій владі, оскільки загальносоціальні функції володаря виправдовували його верховенство над індивідом. Вперше прояви протилежної доктрини ми вбачаємо у поглядах щодо людини і влади давньогрецького мислителя Арістотеля. На думку французького політолога й соціолога Домініка Кола, «людина в Арістотеля є «політичною», тому що вона може жити у «громадянському» чи «політичному»

суспільстві; вона є громадянином або, скоріше, здатна бути членом організованої політичної спільноти» [1, 5]. У своїх творах давньогрецький мислитель запропонував антропологічну трактовку влади й політики, згідно з якою останні є похідними від людини.

На межі середніх віків і Нового часу, як гуманістична реакція на політичну беззахисність особистості у відносинах з державою, постав лібералізм, який і послугував основою для розвитку постулату «влада народу». Уперше в історії суспільно-політичної думки лібералізм відокремив індивіда від суспільства й держави, проголосив політичну рівність усіх громадян, наділивши їх невід'ємними правами й обмеживши сферу дій та повноважень держави по відношенню до особистості як об'єкта влади. Дж. Локк, Т. Гоббс, Т. Джеферсон, І. Кант, Дж. Медісон та ін. називали особистість вищою соціальною цінністю, і саме вона повинна формувати владні відносини. Заперечуючи державно-владний примус, науковці вказували на потреби встановлення влади вільних громадян. Таким чином, держава розумілася як результат угоди вільних індивідумів, громадян, що обмежують її можливості втручання в їхнє приватне життя. Влада повинна виконувати не всі загальносоціальні функції, а лише ті, якими наділяють її громадяни, держава ставала підконтрольною народу, громадянському суспільству. В концепціях Адама Сміта, Герберта Спенсера провід-

ною ідеєю є перетворення особи з пасивного суб'єкта, додатка політико-владних сил на активний суб'єкт політики. Така ідея стала основою для утвердження європейської ліберально-демократичної традиції.

Держава, влада покликана удосконалити політичну структуру суспільства, а не людину. Цінність державної влади, говорив англійський філософ Джон Стюарт Мілль, визначається цінністю його громадян. Держава повинна, з одного боку, сприяти загальному духовному розвитку суспільства, а з іншого — організувати вже існуюче моральне та інтелектуальне багатство. Доброчесність держави полягає в намаганні зробити своїх підданих добрими та освіченими. Єдине правління, що може повністю задовольнити всі гострі потреби соціальної держави, — це те правління, в якому беруть участь усі люди. Будь-яка участь людини, навіть найменша суспільна функція, є корисною. Участь має збільшуватися настільки, наскільки це дозволяє суспільство.

В контексті цього дослідження застосовує на згадку синергетичний підхід мислителів про місце особи у владних відносинах. Вони виходять з того, що людина — «не гвинтик і не фактор, не просто один із повністю розчинених і нівельованих в загальному русі соціуму. У відповідні моменти — моменти нестійкості — дії кожної окремої людини можуть впливати на макросоціальні зразки поведінки, в тому числі приводити до зміни макросоціальних структур. Звідси випливає необхідність усвідомлення великої відповідальності кожної окремої людини за долю всієї системи, всього суспільства» [2, 168–169].

На сучасному етапі розвитку суспільства виникає необхідність у формуванні цілісного політичного мислення, яке було б підґрунтям для політики як «мистецтва можливого» і людини як «міри всього суцього». При розгляді різних аспектів людського фактора не можна забувати про те, що людина — біосоціальна, природна істота. Головне в людині те, що вона наділена свідомістю і волею, здатністю протистояти обстави-

нам життя і активно впливати на них. Звідси найважливіша характеристика людини в цілому — її відносна автономія як індивіда при взаємовідносинах з суспільством чи окремо іншим індивідом. Особистість в кінцевому підсумку сама створює владне буття за допомогою політичної діяльності і поведінки в суспільстві, відповідно до тих чи інших соціальних інтересів. Людина проявляє себе у владних відносинах через призм особливостей функціонування мас і діяльності в конкретних політичних системах та через власний рівень свідомості при реалізації владного відношення. Як зазначає сучасний український науковець Б. Кухта, «людський фактор у політиці є сукупністю основних соціально-політичних якостей (характеристик) людей — їх ціннісних орієнтацій, моральних принципів, норм поведінки в суспільстві, політичної освіти і інформованості, соціально-політичних навичок, настанов, мотивацій, інтересів і потреб, уявлень про особистісно вагомі елементи соціально-політичного життя — політичні ідеали і справедливість, права і свободи людини, про її громадянський обов'язок, політичний прогрес, ставлення до внутрішньої і зовнішньої політики певного уряду і держави, приналежність до певних політичних традицій і т. д.» [3, 39].

Підтримуючи думку науковця, зазначимо, що роль особистості у владних відносинах слід розглядати через призму особистих якостей окремої людини. Активізація участі громадян у здійсненні державно-владних відносин — це проблема в цілому суспільства та окремих держав зокрема. Байдужість людини до політичного життя, відсутність політичної освіти сприяють можливості маніпулювання нею. У справді цивілізованому суспільстві людина являє собою вищу соціальну цінність, а її духовні і фізичні блага — сенс і мету суспільного розвитку. З огляду на сучасну тенденцію щодо гуманізації всіх сторін людського буття, висунення людини в центр суспільного життя, міра розвитку людської особистості є найважливішим критерієм і формою оцінки соціального прогресу.

Оскільки людина — істота суспільна, вона не може не об'єднуватися з іншими індивідуумами в спільності і групи, в рамках яких організується і реалізується спільна діяльність людей, виробляються для неї настанови, ініціюються цінності. Головним джерелом влади є індивід, а загалом народ. Тому на макрорівні вагоме поєднання інтересів окремого індивіда, групових, державних та суспільних цілей. Сполучним елементом виступає влада. Через діяльність держави, її органів здійснюється саморегуляція суспільства, при цьому найефективнішим засобом регламентації процесу самоорганізації суспільства є право, яке у взаємодії з державою становить нормативне інституційне утворення. Лише влада, яка частину своїх владних повноважень та своєї владної сили віддає праву, одержуючи натомість статус правової, є справедливою і забезпечує рівновагу інтересів особистості, суспільства та держави. Таким чином, у державно-владних відносинах завжди існує суб'єкт і об'єкт. У ролі того й іншого може виступати і індивід, і соціальна верства, і група, і організація, і рухи, і колектив, і держава, і суспільство, але залежно від ситуації ця роль набуває різного функціонального змісту.

Р. Даль виходить із класичних постулатів плюралістичної теорії демократії, підкреслюючи, що у більшості людей політичні погляди досить примітивні, а «складні системи політичних переконань притаманні лише невеликій меншості» [4, 89]. А оскільки чим більш примітивними і неупорядкованими є політичні переконання людини, тим більш непевним буде і зв'язок між переконаннями та дією. Відповідно, тільки політично активні громадяни, політичні лідери чи представники політичної еліти можуть мати власну складну систему політичних переконань; керуватимуться нею у своїй політичній участі; здійснюватимуть більший вплив на політичні події, які забезпечують стабільність або трансформацію політичного режиму [4, 90]. Незважаючи на те, що Р. Даль вважає погляди політично активної меншості більш важливими для перспектив

демократизації, ніж погляди інших людей, він підкреслює, що час від часу пасивні групи можна мобілізувати на використання активних форм політичної участі, тому їх переконаннями не слід нехтувати в процесі аналізу будь-яких політичних процесів.

При функціонуванні постулатів демократичної держави слід враховувати рівень формування громадянської компетентності, який дозволить людині брати свідому участь у державно-владних процесах. На перешкоді цьому, підкреслює Р. Даль, стоїть те, що тільки менша частина громадян у демократичних суспільствах постійно, а не факультативно цікавиться політикою: «Якщо виключити їх участь у голосуванні, можна сказати, що ще менша кількість громадян бере участь у політичному житті, — тобто проводять активні агітаційні кампанії, працюють на будь-яку політичну партію, відвідують мітинги та демонстрації або є членами будь-якої організації. І незважаючи на те, що середньому громадянину доступні значні потоки інформації, він мало розбирається у політичних питаннях і платформах кандидатів на виборах» [5, 167–168].

Формування державно-владної свідомості залежить від наявності специфічних знань та від практичної участі людини у здійсненні державної влади, від уміння індивіда перетворювати відносини з владою у форми своєї індивідуальної життєздатності. Центральним у цій проблематиці є питання забезпечення мінімально необхідного рівня державно-владних знань, які б слугували гарантією свідомої політичної участі. Правові норми, що існують в державі, повинні не лише проголошувати принцип участі, але й передбачати певний механізм його здійснення, щоб виключити можливість використання індивіда в ролі інструменту досягнення державних цілей політичними силами всупереч волі і інтересам останнього.

Формується політична свідомість складним шляхом. Було б великим спрощенням вважати, що вона — як традиційно трактувалось у марксизмі — «вноситься» у маси спеціальними

ідеологічними представниками класу. Насправді формування політичної свідомості здійснюється у будь-якого (навіть масового) суб'єкта або шляхом критичного осмислення соціальної дійсності й узагальнення навколишньої інформації, або за рахунок усвідомлення мети партійного й політичного руху, тобто приєднання до уже сформульованих оцінок і норм громадянської поведінки, або ж шляхом емоційного прилучення до віри у справедливість тих чи інших політичних ідеалів. Причому об'єктивна приналежність людини до тих чи інших груп зовсім не означає, що в цієї людини сформується політична свідомість, відповідна даним інтересам.

Важливим завданням у розвитку громадянського суспільства має бути піднесення демократичної культури, поширення і вкорінення серед людей цінностей громадянського суспільства, знань про права й державний устрій, вмінь відповідно діяти. Дефіцит знань і навиків суб'єктів влади — ключова проблема в Україні, яка відкриває можливості та фактично спонукає до того, щоб нівелювати активну та справді вагому роль індивіда при здійсненні владних відносин. Нинішня політична ситуація в Україні надає громадянину можливість висловити свою думку, згоду чи незгоду з рішенням влади, критикувати таке рішення, вимагати його скасування або зміни. Форми незгоди та протесту можуть бути досить різні: від публічно заявленої позиції через ЗМІ до активних акцій протесту (страйки, мітинги тощо). Механізми і процедури участі громадян ще не пройшли апробацію і не стали фактом повсякденної практики діяльності органів влади всіх рівнів. У науковій літературі неодноразово піднімалися питання невідповідності правового регулювання певних інститутів, що формують практичні реалії участі особи у владній діяльності, серед них інститут проведення референдумів, демократичні механізми формування органів державної влади та місцевого самоврядування, участь громадян у прийнятті рішень органами влади шляхом створення і регулювання інституту лобювання тощо.

В даному контексті слід застерегти від негативних наслідків, коті можуть бути спричинені надмірним правовим регулюванням. Правові норми мають лише спрямовувати суб'єктів на вибір найоптимальніших, найраціональніших моделей поведінки, не створюючи при цьому перешкод прояву природних і соціальних закономірностей. Хоча активна роль у цих процесах належить державі, але вона не може ні виступати у ролі сторони, яка дарує суб'єктам їх права, ні брати на себе виконання їх обов'язків, що властиво для тоталітарних режимів. Визначаючи доцільність вибору того чи іншого варіанта встановлення межі правового регулювання потрібно виходити з того, що держава щодо суспільства, окремого громадянина має виконувати функції зовнішньої страхуючої сили, яка вступає в дію в тому разі, коли механізми внутрішньої саморегуляції суспільства не спрацьовують, а отже, потрібне втручання держави для попередження негативних наслідків [6, 100].

З урахуванням викладеного, можна зробити загальний висновок про те, що активне залучення особи до державно-владного процесу потребує певних передумов: матеріальних, соціально-культурних та політико-правових. Реалії сьогодення, перетворення та зміни, що відбуваються у суспільстві, цілі щодо формування реальної демократії, які ставляться політичним керівництвом держави, вимагають чіткого осмислення проблем державотворення та формування і функціонування органів державного управління з метою створення такої системи керування суспільством, яка б забезпечувала належний рівень прав і свобод громадян, їх дійсну участь в управлінні державою і, врешті-решт, стабільний розвиток добробуту та духовних цінностей як держави в цілому в особі органів державної влади та державного управління, так і кожного окремого громадянина. Завдяки участі особи у здійсненні державної влади досягається двоякий ефект. З одного боку, розкривається потенціал особи, що є необхідною передумовою ефективного вирішення суспільних завдань. З іншого боку,

участь індивіда у державно-владних відносинах сприяє встановленню тісного взаємозв'язку держави із громадянським суспільством, контролю за діяльністю владних структур з боку народу.

Слід зауважити, що проблемою функціонування державної влади займалися багато дослідників не тільки юридичного, але й політичного, соціологічного та іншого спрямування. Однак динамічний розвиток людської цивілізації вимагає пошуку нових підходів у тематиці влади. Так, у свій час В. В. Мшвениерадзе справедливо підкреслював, що «основним способом існування влади уявляється її прояв у різних динамічних формах залежності, незалежності й взаємозалежності між людиною й людиною, особистістю й суспільством, соціальними групами, класами, державами, блоками держав... Влада багатогранна, багатоплоскова, багатомірна. Дослідження кожного її виміру вимагає особливого підходу й свого понятійного інструментарію» [7, 8]. Перспективними дослідженнями вважаємо акцентування уваги на проблемах доступності, відкритості та легітимності влади у демократичному суспільстві та модифікації цих принципів в Українській державі.

Ключові слова: влада, громадянське суспільство, державна влада, державно-владні відносини, участь особи у здійсненні державної влади.

Розглянуто проблему впливу особи на здійснення державної влади. Вказуються концептуальні підходи до розуміння поняття суб'єкта та об'єкта державно-владних відносин.

Визначаються можливі проблеми активізації владної активності особи та деякі шляхи подолання цього явища.

The problem of influence of person on realization of public authorities is considered. The conceptual approaches for understanding of concept of subject and object of state and government relations are specified. The possible problems of activation of authoritative activity of person and some ways of overcoming of this phenomenon are determined.

Література

1. Кола Доминик. Политическая социология : пер. с фр. / Кола Доминик. — М. : Весь мир, 2001. — 406 с.
2. Князева Е. Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомыры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — С.Пб. : Алетейя, 2002. — 414 с.
3. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. — Л. : ЦПД, 2006. — 240 с.
4. Даль Р. А. Полиархия. Участь у политическому житті та оппозиция / Р. А. Даль ; пер. з англ. О. Д. Білогорського. — Х. : Каравелла, 2002. — 216 с.
5. Даль Р. А. Проблемы гражданской компетентности // Век XX и мир. — 1994. — № 7-8. — С. 164-182.
6. Громадянське суспільство в Україні. / В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук, Н. М. Онищенко. — К. : Логос, 1997. — 124 с.
7. Власть : очерки современной политической философии Запада / В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипова [и др.]. — М. : Наука, 1989. — 328 с.